

بهینه بافی

و اصلاح شیوه‌های تولید فرش دستباف

● رضا الله داد

قالیبافی و نساجی در شیروان، قزلباغ، کاشان، مشهد و ... امر نمود تا تولید تحت نظارت دقیق ناظران بافته شود.

آنچه که در این جا گفته می‌شود، در واقع مجموعه روشهای اصلاحی است که با استفاده از پیشرفت علم و فن‌آوری، برای رسیدن به اهداف چهارگانه - افزایش کیفیت فرش دستباف، افزایش بازدهی عملکرد بافنده، سهولت در نوآوری هنرمندان این هنر و رفاه و بهداشت بافنده- از آمیزش علم و تجربه بدست آمده است.

قابل توجه اینکه، این بهره‌گیری می‌بایست به نحوی باشد تا به اصالتها و شیوه‌های اصلی این هنر ارزنده لطمه‌ای وارد نشود.

بکارگیری این‌گونه مجموعه روشهای اصلاحی بصورت موثر و مفید در بافت قالی دستباف، چه با هدف تولید انبوه و چه برای تولید قالیهای هنری در ابعاد محدوده، از عوامل اجتناب‌ناپذیری است که رعایت آنها برای کارشناسان و بافندگان موفقیت‌های زیادی را بهمراه دارد و گسترش و ترویج آنها مورد نظر یکایک کارشناسان این فن می‌باشد.

برخی از این روشهای اصلاحی، بطور محدود در شرکت سهامی فرش ایران از سالها قبل اجراء شده و موفقیت‌های خوبی را در رسیدن به اهداف چهارگانه فوق دربرداشته است. در یک تقسیم بندی کلی و با رعایت برخی اصول و مراحل مختلف تولید فرش، می‌توان

بوده و خواهد بود. همه این عوامل و روشها یعنی بهینه بافی و بهبافی که به اصلاح شیوه‌های تولید قالی دستباف می‌انجامد، در واقع مجموعه روشهایی هستند که با آمیزش علم و تجربه در طی سالیان دراز بدست آمده و با گذشت زمان و پیشرفت علم و افزایش تجربه کارشناسان، بر محتوا و دایره شمول آن بیش از پیش افزوده گردد. عبارات دیگر، همه عوامل موثر در تولید فرش دستباف کوشیده‌اند تا حد امکان با سرمایه علم و دانش خود در تولید بهترین قالیهای زمان خود اهتمام ورزند و برای رسیدن به این هدف است که کارشناسان فن برای اشاعه عوامل موثر در بهبافی و بهینه بافی و دست یافتن به اصیل‌ترین نوع فرش دستباف در هر شهر و روستا، توجه به سه موضوع یعنی اصالت در طرح، اصالت در رنگ و اصالت در بافت را توصیه می‌نمایند. در عصر صفویه نیز شاه عباس در دستورات خود به هنرمندان قالیباف و نساج امر کرد برای حفظ ویژگیهای خاص هنری بافنده‌های هر منطقه، هر کارگاه با روش خودش تولید نماید. امروز نیز برای نظارت بر امور تولید فرش و اجرای صحیح شیوه‌های بافت و رعایت اصول بدیهی و اولیه آن در هر کارگاه، بایستی ناظرانی را بعنوان استادکار یا بازرس فنی فرش به کار بگمارند، تا بر اجرای درست روشهای بافت و دوری از هر گونه اشتباه در مراحل مختلف و انتخاب بهترین مواد و ابزار بر کار بافندگان نظارت نمایند. شاه عباس در کارگاههای متعدد

آنچه امروز و در سالهای اخیر، تحت عنوان بهینه بافی و یا بهبافی در مقوله "اصلاح شیوه‌های تولید فرش دستباف" و یا بعبارتی، آموزشهای بهینه بافی با هدف اصلاح شیوه‌های تولید فرش از آن یاد می‌گردد، هدفی نو برای تغییر شیوه‌های بافت و ابداع روشهای جدید در تهیه مواد اولیه و بافندگی دارد و این شیوه‌ها در مراحل مختلف تولید فرش گره دار، بیش از ۲۵۰۰ سال است که مرحله تکامل خود را طی نموده و امروز در ادامه همان روشها- که از هخامنشیان تا اشکانیان و از ساسانیان تا تیموریان و صفویان و قاجار، همه و همه محفوظ باقیمانده- نشان از یک خلاقیت و نوآوری است که ذهن اندیشمند و متفکر هنرمند بافنده ایرانی را به همراه دارد. هنرمندی که از سالها قبل از حیات اقوام بیابانگرد سکاها، روشی را ابداع نموده که ذهن هنرمند امروز نیز، تابع آن است.

اما آنچه که ادامه دهندگان شیوه‌های بافت فرش گره‌دار، بر این مجموعه می‌افزایند، روشهایی است که در نهایت به نقطه‌ای می‌انجامد که در آن هدف نهایی، تولید و بافت قالی گره‌دار و زیبایی است که با بهترین مواد و با بهترین طرحها و نقوش و با بهترین نوع ابزار و با استفاده از وسایل موجود، دست آفریده‌ای را ارائه می‌دهد که مبین تکامل یافته‌ترین ساخته دست بشر از ۲۵۰۰ سال قبل تا به امروز است و گرنه به گواهی تاریخ و نقش آفرینان تاریخ چنین

را مصرف نمود. مثلاً برای قالبهای مورد مصرف در راهروها، پله‌ها، هال و اطاق نشیمن، که فرشها باید اصطلاحاً «پانخور» باشند؛ پشمهای مقاوم جعددار، با طول بلند انتخاب گردد. زیرا هر بار که کف پا روی پرزهای اینگونه فرشها قرار می‌گیرد، چون پشمهای مصرفی جعددار هستند، حالت فنری داشته و وقتی پا از روی آن برداشته می‌شود براحتی بجای اول خود برمی‌گردد و سطح سایش کف پا با برش عرضی لیف پشم، همیشه در حداقل بوده و فرش دوام بیشتری خواهد داشت. حال اگر چنین عمل نشود و به جای پشمهای مقاوم و جعددار از پشمهای نرم استفاده شود، اینگونه فرشها پس از مدتی حالت نمدی به خود گرفته و در نتیجه سطح سایش کف پا با برش طولی لیف پشم بالا رفته و فرش زودتر نخ‌نما می‌شود. در این جاقظ ضرورت تغییر در انتخاب مواد اولیه و بهره‌گیری بهتر از آنها را در قرن حاضر مشخص می‌نماید.

● مورد سوم - بهینه‌کردن روشهای رنگ‌بری

همانطوری که همه دست‌اندرکاران این هنر اطلاع دارند، برای ارسال فرش به خارج از کشور قبل از صادرات، فرشها با موادی از قبیل هیدروکلریت رنگ‌بری می‌شوند و یا به اصطلاح کهنه‌نما می‌گردند. اعمال این روش الیاف پشم را سست نموده و خواص جسمی پشم تا حدودی از بین می‌رود و در نهایت از دوام فرش می‌کاهد. آیا بهتر نیست به جای اینکه در واحدهای رنگ‌رزی با صرف مواد اولیه بیشتر و هزینه بالاتر، رنگهای تند و فلزگونه تولید نماییم و در مرحله قالیشویی آنها را با هزینه‌های گزافی ملایم کنیم، از ابتدا شیوه‌های اصلاحی را اعمال نماییم و در واحدهای رنگ‌رزی برای فرشهای صادراتی - البته با هزینه و مصرف مواد کمتر- رنگهای ملایم و کهنه‌نما متناسب با فرشهای باب صادرات مصرف کنیم. این روش اصلاحی، در برخی از تولید شرکت‌های سهامی فرش ایران اعمال می‌گردد و فرشها پس از پائین آمدن از دستگاه، با یک شور معمولی کهنه‌نما شده و از آنها برای صادرات استفاده می‌شود. با این شیوه هم از هزینه‌های رنگ‌رزی و رنگ‌بری کاسته می‌شود و هم دوام عالی محفوظ خواهد ماند.

بررسی و پژوهش انتخاب و حفظ اصالت‌های آن نسبت به آموزش صحیح بافت، رنگ‌رزی، طراحی و سایر پیشه‌های وابسته اقدام نمود. اینکه چه پشمی و با چه نوع تابندگی، چه نوع تار و پود، چه نوع نقشه با چه رنگ‌آمیزی و با چه ابعادی بافته شوند؛ تا ضمن بالا بردن کیفیت و حفظ اصالتها، هم منطبق با سلیقه بازار باشند و هم درآمد بیشتری را به همراه بیاورند و به کمک مسائل دیگر که آموزش علمی می‌تواند نقش سازنده‌ای در آن داشته باشد.

● مورد دوم - استفاده بهینه از مواد اولیه

در قرن حاضر که پیشرفت علم و فن‌آوری در تک تک وسایل زندگی ما تأثیر گذاشته، باید از دگرگونی‌های دانش در جهت بهبود روشهای تولید و استفاده بهتر از مواد اولیه بهره‌گیری نمود. بطور مثال، با شناخت جنس پشم و خواص آن می‌توان آن را طبقه‌بندی کرد و از لحاظ جعد و طول و قطر، متناسب با شیوه استفاده از فرش آن

مهمترین عوامل مؤثر در اجرای روشهای بهینه بافی و اصلاح شیوه‌های تولید را در ۸ مورد طبقه‌بندی نمود که هر یک بطور مستقیم یا غیرمستقیم در رسیدن به اهداف مورد اشاره، مؤثر می‌باشند.

● مورد اول - آموزش به صورت علمی

هنر قالیبافی که از زمانهای بسیار گذشته انتقال یافته، در شرایط کنونی ایجاب می‌نماید که برای حفظ اصالت و بقای آن، روشهای انتقال تجربی آن به روشهای آموزش علمی - عملی تبدیل گردد. اینگونه آموزش، می‌تواند در توسعه و بالا بردن کیفیت مطلوب از مواد اولیه و ایجاد نوآوری و بهبود روشها، نقش ارزنده‌ای داشته باشد و در روشهای انتقال ذهنی یک نقاش، یک رنگ‌رزی، یک قالیباف انتقال تجربه کند. حال اگر این تجربه محدود در جهت سوء استفاده باشد انتقال آن، بالا بردن کیفیت را دربر ندارد. در شیوه‌های آموزش بصورت علمی - عملی، می‌توان بهترین تجربه‌ها و روشها را در فنون این صنعت، با

*** کارشناسان فن برای اشاعه عوامل موثر در بهبافی و بهینه بافی و دست یافتن به اصیل‌ترین نوع فرش دستباف در هر شهر و روستا، توجه به سه موضوع یعنی اصالت در طرح، اصالت در رنگ و اصالت در بافت را توصیه می‌نمایند.**

● مورد چهارم - استفاده از روشهای رنگرزی سنتی در دستگاههای فنی

اصلاح شیوه‌های رنگرزی سنتی از دیگر مواردی است که در قرن حاضر ایجاب می‌نماید که بدان توجه شود. در رنگرزی سنتی و استفاده از مواد اولیه رنگرزی گیاهی و حیوانی، استاد رنگرز وقت زیادی را صرف می‌نماید و زحمت فراوانی را متحمل می‌شود تا یک پاتیل ۵۰ کیلویی را رنگ نماید. این شیوه وقت و تلاش زیادی را نیاز دارد و بازدهی کار متناسب با آن، بسیار اندک است. ضمن اینکه، رنگ هر کلاف پاتیل با پاتیل بعدی ممکن است کمی تفاوت داشته و سبب دورنگی در متن قالی شود.

از نظام رنگرزی سنتی حاضر، بنا به دلایل بالا و مشکلات زیاد و گرانی قیمت تمام شده، روز بروز استقبال کمتری می‌شود.

طرح عصاره‌گیری از مواد اولیه رنگرزی گیاهی و استفاده از آن در ماشین‌آلات رنگرزی فنی، می‌تواند به گونه‌ای مشکلات بالا را برطرف سازد. با این شیوه، ضمن حفظ اصالتها و استفاده از مواد اولیه رنگرزی سنتی، سرعت در تولید و یکنواختی در رنگها را ایجاد نمود.

استفاده از شیوه‌های رنگرزی سنتی با روشهای فنی، یک دگرگونی را در رنگرزی به وجود می‌آورد. بطوری که اگر پشم را بصورت الیاف رنگ کرده و بعد از ریستنگی مورد مصرف قرار گیرد، دگرگونی ارزنده‌ای در کیفیت رنگهای قالی ایجاد می‌شود.

● مورد پنجم - بهینه کردن ابزار بافندگی

دگرگونی ساختار و ابزار مورد استفاده در قالیبافی، با هدف افزایش توانمندیهای بافندگان، ابزار مورد استفاده در قالیبافی، دارای وظائف مشخصی هستند که با شکل ظاهری آن سازگاری و ارتباط مستقیم دارند. با استفاده از تجربه مهندسان و طراحان فنی در جهت بهره‌وری بیشتر و استفاده مناسب و مطلوب از این وسایل، می‌توان با ایجاد برخی دگرگونی‌های ظاهری به موفقیت‌های بیشتری در بهینه کردن ابزار بافت دست یافت. دارهای قالی از مهمترین موارد قابل بررسی در این زمینه می‌باشند. استفاده از جکهای فشاری و چرخ دنده‌ای در ساختار دارهای قالی، نمونه‌ای از این دگرگونی‌ها می‌باشد.

در این نوع دارها، جای بافنده ثابت بوده و بافت هر روز با فشار دکمه و یا حرکت چرخ دنده‌ها پایین کشی می‌شود. در این حالت، چله‌ها بدون نیاز به شل کردن و تحت فشار در روی سردار و زیر دار گردش می‌نمایند. در این شیوه از کجی فرشها که از شل کردن چله‌ها و پایین کشی و مهار دوباره ایجاد می‌شود، جلوگیری شده و از طرفی چون که جای بافنده ثابت است، رفاه بیشتری در استقرار بافنده به وجود می‌آید. به طوری که، کارگر بافنده می‌تواند از صندلی چرخدار نیز استفاده نماید.

● مورد ششم - استفاده از رایانه‌ها

گسترده‌گی استفاده از رایانه در تمامی رشته‌های فنی و فن‌آوری و حتی زندگی روزمره انسانها را طوری برآن بنا می‌سازد تا از این وسیله در پیشرفت فن‌آوری فرش دستباف و یا به عبارت دیگر، بهینه کردن روشهای تولید فرش استفاده شود و اساس این نیاز طوری بود که شرکت سهامی فرش ایران برای اولین بار با سرمایه‌گذاری در ساخت رایانه نقشه‌خوان، سعی در بهبود و اصلاح شیوه‌های بافت قالی نمود. در این دستگاه، ضمن اینکه کار برای بافنده بسیار ساده است و به اصالت‌های این هنر لطمه‌ای وارد نمی‌سازد، تمامی اهداف چهارگانه را در بهینه بافی و بهبود روشها دربردارد.

۱- با صرفه‌جویی در مدت زمان نقشه‌خوانی، سرعت کار را بالا می‌برد.

* استفاده از شیوه‌های

رنگرزی سنتی با روشهای فنی، یک دگرگونی را در رنگرزی به وجود می‌آورد. بطوری که اگر پشم را بصورت الیاف رنگ کرده و بعد از ریستنگی مورد مصرف قرار گیرد، دگرگونی ارزنده‌ای در کیفیت رنگهای قالی ایجاد می‌شود.

۲- باعث ایجاد نظم در بافت و افزایش کیفیت تولید می‌شود.

۳- هزینه‌های تهیه نقشه و استهلاک آن را به میزان قابل توجهی کاهش می‌دهد.

۴- مقدار مصرف هر نوع رنگ را در یک قالی مشخص و تعیین می‌نماید.

۵- چون بافنده برای بافت هر ریشه و یا هر گره، نیازی به نگاه کردن و دقیق شدن در نقشه را ندارد، از ضعیف شدن چشم بافنده نیز جلوگیری می‌کند.

● مورد هفتم - بهداشت محیط کار بافنده

از دیگر موارد بهینه بافی و بهبود روشها که ضرورت آن روشن است، بهداشت جریان کار و بافت محیط کار آن است. اگر بافنده نداند که میزان حرکت دست در بافت یک گره به چه نحو باید باشد و یا حرکت دست از انگشتان تا مچ دست باید باشد یا تا آرنج و کتف، خیلی روشن است که با اضافه شدن حرکت‌های اضافی اعضای دست، بافنده خیلی زود خسته می‌شود و کارایی کمتری خواهد داشت.

با یک حساب ساده اگر بافت یک قطعه فرش یک میلیون گره داشته باشد، بافنده در چنین حالتی یک میلیون حرکت اضافی انجام داده است.

*** به منظور کنترل تولید و بالا بردن چگونگی و هماهنگی آن با نیاز بازارهای داخلی و خارجی می‌بایست مراکز عمده فروش نقشه و مواد اولیه مرغوب و استاندارد شده در سطح کشور بوجود آید. این مراکز، مواد اولیه مرغوب را همراه نقشه‌هایی که از لحاظ ابعاد و طرح و رنگ و رجشمار که همانگ با نیازهای فروش است تهیه نموده و در اختیار تولید کنندگان قرار می‌دهند.**

*** در جهت بهیابانی و استفاده از مواد اولیه مرغوب و نقشه‌های مطلوب و گسترش این روش در سطح کشور، ابتدا لازم است دولت برای فرشهایی که از طریق کارت سبز بافته شده و از کیفیت خوبی برخوردار است، تسهیلاتی در صادرات آن قائل شود.**

در اجرای این روش، چون دولت تسهیلاتی در صادرات این‌گونه فرشها قائل می‌شود، بازرگان صادر کننده خواهان این فرشها بوده و به مرور زمان این روش در امر مصرف مواد اولیه مرغوب و استاندارد شده، استفاده از نقشه‌های مطلوب، بالا بردن چگونگی بافت، هماهنگ نمودن تولید با نیاز بازارهای داخلی و خارجی، حذف واسطه ها، هویت بخشیدن به فرش ایران، رفاه قالیبافان و بالاخره توسعه صادرات فرش ایران پربار خواهد بود.

حال فرض کنیم، این روش ۲۰ سال قبل انجام شده و یک خریدار اروپایی که صاحب یک قطعه فرش با شناسنامه است، بطور دقیق می‌داند که ۲۰ سال قبل، این فرش در کدام منطقه از ایران بافته شده، بافته آن در چه سنی بوده، چه مدت بافت آن طول کشیده و در صفحات نقل و انتقال شناسنامه مشخص می‌گردد که چند بار خرید و فروش شده و چه مسیریایی را در چه کشورهایی طی نموده است.

این چنین فرشی به عنوان یک اثر هنری چون از هویت لازم برخوردار است، ارزش زیادی دارد و پس از گذشته زمان بهای گزافی برای آن پرداخت خواهد شد.

در پایان اضافه می‌شود بحث‌هایی که به دنبال مقوله اصلاح شیوه‌های تولید فرش دستیافت اشاره گردید، با دیدگاه اهداف چهارگانه صورت گرفته و امید است بکارگیری مؤثر این‌گونه روشهای اصلاحی در تولید آینده این فن نقش مؤثری را ایفا نماید.

کنندگان ارائه می‌گردد که به اصطلاح کارت سبز نامیده می‌شود. در این کارتها، صرفنظر از مشخصات (مواد اولیه - طرح و رنگ - ابعاد - رجشمار) فرش مورد بافت، مشخصات بافته شامل نام و نام خانوادگی، سن بافته، جغرافیای محل بافت، فاصله محل بافت تا نزدیکترین مرکز مهم قالیبافی، تاریخ شروع بافت، مدت بافت، تاریخ پایان فرش، تعداد بافندگان و مواردی از این قبیل در متن کارت منظور می‌گردد.

در زمان بافت نیز در صورت امکان، یک یا دو بار فرش مورد نظر توسط دست اندرکاران نهادها و شرکتهای دولتی این فن، بازرسی و راهنمایی می‌شود.

در جهت بهیابانی و استفاده از مواد اولیه مرغوب و نقشه‌های مطلوب و گسترش این روش در سطح کشور، ابتدا لازم است دولت برای فرشهایی که از طریق کارت سبز بافته شده و از کیفیت خوبی برخوردار است، تسهیلاتی در صادرات آن قائل شود.

برای این‌گونه فرشها که با کارت سبز تولید می‌شوند، می‌توان شناسنامه فرش نیز صادر نمود. این شناسنامه ها، می‌بایست همانند دفترچه مالکیت ماشین، دربردارنده مشخصات فرش و بافته و صفحات اضافی برای خرید و فروشهای بعدی آن باشد. در این شناسنامه که مهر دولت جمهوری اسلامی ایران بر آن می‌باشد، مشخصات کارت سبز به آن انتقال یافته و دارای کد خاصی بوده که این کد نیز به شیوه‌ای به حاشیه پایین سمت راست فرش الصاق می‌گردد.

با آموزش درست می‌توان حرکات اضافی دست بافنده را کاهش داده و از خستگی جلوگیری و سرعت کار را نیز افزایش داد.

در محل یک کارگاه قالیبافی، نور کافی از چه طریقی باید تأمین گردد؟ محل نصب دستگاه در چه فضایی باید باشد؟ فاصله چشم بافته تا محل بافت چه میزان باشد؟ به چه طریق از ابزار بافت استفاده شود؟ طرز خواندن نقشه به چه نحو باشد؟ ویا موارد بیشمار دیگر از این قبیل وجود دارد که بسیاری از بافندگان و تولیدکنندگان فرش دستباف از آنها آگاه نبوده و در جهت بالا بردن چگونگی و بهبود روشها، نیاز به آموزش دارند.

● مورد هشتم - کنترل تولید و افزایش کیفیت

به منظور کنترل تولید و بالا بردن چگونگی و هماهنگی آن با نیاز بازارهای داخلی و خارجی می‌بایست مراکز عمده فروش نقشه و مواد اولیه مرغوب و استاندارد شده در سطح کشور بوجود آید. این مراکز، مواد اولیه مرغوب را همراه نقشه‌هایی که از لحاظ ابعاد و طرح و رنگ و رجشمار که همانگ با نیازهای فروش است تهیه نموده و در اختیار تولید کنندگان قرار می‌دهند.

تولید کنندگان کلی و جزئی باید رهنمون شوند تا قبل از اقدام به تولید فرش، جهت تهیه مواد اولیه و نقشه به مراکز بالا مراجعه نمایند. در این مراکز، ضمن فروش مواد اولیه و نقشه، کارتهایی همراه با جزوه راهنمای آموزش درست فن قالیبافی و بهداشت محیط کار به تولید